

עשה לך רב

יש בדורנו הנוהגים שבוחרים ברב מסויים, עליו הם סומכים לענין פסקי הלכה, בין להקל ובין להחמיר. וכאשר אח"כ נודע להם שיש רב אחר הפוסק אחרת, אפילו אם השני מביא ראיות לדבריו, ולוא יהי כי גם הסברא נוטה לסמוך על השני מפני ראיותיו, בכל זאת נשאר השואל קשור לפסק הראשון ששמע, באומרו "כבר קבלתי על עצמי לעשות כהוראותיו של הרב פלוני, ולכן אסור לי כעת לשנות מדבריו".

נבדוק אם יש סמך תורני למנהג זה כי לכאורה יש לפקפק אם מנהג זה "מחייב". ונביא טענותינו.

המושג של "עשה לך רב" איננו מופיע בגמרא, כי אם בפרק ראשון של "אבות", (פעמיים, משנת ר' יהושע בן פרחיה, ואח"כ משנת רבן גמליאל, בסוף הפרק). מעניין הוא שהמושג איננו מובא ב"משנה תורה" לרמב"ם, ולא בטור ולא בשולחן ערוך ונושאי כליו. הבה ונראה כיצד פרשוהו המפרשים הראשיים על אבות.

א. הפירוש המיוחס לרש"י כתב: "עשה לך רב. שלא תהא אתה למד לעצמך מסברא אלא מן הרב ומן השמועה" עכ"ל. ובמשנה השניה הוא מעיר "פירשתי למעלה" (כלומר רבן גמליאל אמר אותו דבר כמו ר' יהושע בן פרחיה). זאת אומרת, אין כאן הנחיה שהאדם יקבע לו מי שהוא שיהיה לו "פוסק" קבוע. אלא יש כאן הדרכה שהאדם לא ילמד תורה בהיותו גלמוד, אלא יקבע לו אדם שילמד אותו. כי אדם הלומד גלמוד אינו מבחין בשגגותיו, וטוב לו לשמוע ג"כ ממי שהוא אחר.

ב. והרמב"ם כאן (בפירושו למשנה) כתב: "שהלימוד מעצמו טוב הוא. אבל לימוד מזולתו יתקיים בידו יותר (זמן) והוא יותר מבואר (כלומר מתברר לו יותר). אפילו אם היה (האדם השני שקבע אותו לו לרב) היה כמוהו בחכמה, או למטה ממנו" עכ"ל.

ג. וכן הרחיב בזה רבנו יונה (על משנה זו) "שאפילו אתה יודע כמותו, עשה אותו רב עליך, מפני שהאדם (זכר) (זוכר) מה שלמד מרבו יותר ממה שאדם לומד מעצמו" עכ"ל.

הרי מבואר בדברי שלשת המפרשים שאין כוונת המשנה שיהיה האדם קובע את עצמו לציית לפסיקותיו של אדם אחד; אלא יש במשנה זו הדרכה שהאדם ישתדל לשמוע תורה מפי אדם אחר. ואין לזה השלכה על כיצד פוסקים את ההלכה.

עשה לך רב, נאמר למורי ההוראות

אמנם באותה משנה שבסוף הפרק יש מהמפרשים המאמר של חז"ל לענין פסיקת ההלכה. אבל בכל זאת זה לא כשימוש של הביטוי בזמננו, אלא ללמד ענוה שלא יורה

האדם כשהוא בודד, אלא יסמוך על אחר. וכך לשון הרמב"ם (משנה ט"ז) שם: "להוראה, שים לך רב שתסמוך עליו באיסור והיתר, ותסתלק אתה מן הספק, כאומרם בירושלמי (מועד קטן פ"א ה"י; יבמות פ"ב ה"ז) 'זיל אייתי לי זקן מן השוק דאסמוך עליו, ואשרי (ואתיר) לך' עכ"ל. הרי מבין כל חכם שלא פירש הרמב"ם כאן את הביטוי "עשה לך רב" לפי שימוש הרווח של הביטוי בזמננו, אלא ענינו פנייה לאיש בעל ההוראה שישתף עמו עוד בעל הוראה, למען להנצל מהטעות כאשר מורה לאחרים. (ואין כאן הנהגה והדרכה לכל "בעל בית" הבא לשאול).

ועוד פשוט הוא כי בכל ענין או נידון שונה שיש בהוראות, יכול השואל להחליף מן אדם אחד לאדם אחר. וכל שכן בזמננו, שישנם רבנים הבקיאים וחריפים מאד במקצוע אחד (נניח, איסורי שבת) ואינם מומחים ביותר במקצוע אחר (נניח, מצוות התלויות בארץ וכיו"ב). וזה דבר מצוי מאד בימינו כאשר התרבו הספרים מאד בכל מקצוע ומקצוע, וכמעט אין ביכולתו של אדם להקיף ולהיות מצוי בכל חלקי השולחן ערוך. כי אפילו כבר השקיע הזמן ללמוד כל הרמב"ם, טור וכו', קשה לו לזכור הכל ולענות מיד לכל שואל (חוץ מן יחידי סגולה שבדורנו). ובכן הא כיצד אפשר לומר שהסומך על רב מסוים, נעשה לו כמו "נדר" ואסור לו לנהוג כמו רב אחר?

קושיות נגד עמדה זו הנ"ל

אמנם מצאנו בגמרא סוגיא הקובעת שאין להחליף בין פוסק לפוסק. (העושה) "מקולי (מן ההקלות) בית שמאי ומקולי בית הלל, רשע. מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל, עליו הכתוב אומר 'והכסיל בחשך הולך'. אלא אי כבית שמאי, בקוליהון ובחומריהון, אי כבית הלל בקוליהון ובחומריהון" (ראש השנה יד ע"ב). לכאורה משמע כאן שעל האדם לא לזוז מפסקי אותו הרב שקיבל עליו? אלא מפורש שם ברש"י שזה רק נאמר אם הקולות סותרות אלו את אלו (כדוגמא שרש"י הביא שם). "אבל בב' מחלוקות (שונוות) שהקילו אלו בזו ואלו בזו, אין כאן לא משום 'רשע' ולא משום סכלות (כסיל בחשך הולך) דסבירא ליה בהא כבית שמאי ובהא כבית הלל" עכ"ל רש"י. הרי מפורש שמותר לעבור מן סמכותו של רב א' לסמכות של רב ב', אם סברתו נראית.

קושיא שניה: הנהגת ר' יוסף קארו בכתיבת ספרו "בית יוסף" על הטור. שם כתב: "ועלה בדעתי שאחר כל הדברים אפסוק הלכה ואכריע בין הסברות, כי זהו התכלית, להיות לנו תורה אחת ומשפט אחד". אבל מיד חזר בו מהמחשבה שהוא עצמו יכריע, כי "ואיזהו אשר ימלאהו לבו להכניס ראשו בין ההרים, הררי אל, להכריע ביניהם ע"פ טענות וראיות לסתור מה שבררו הם, או להכריע במה שלא הכריעו הם? כי בעוה"ר קצר מצע שכלנו להבין דבריהם, כל שכן להתחכם עליהם. וכו'. לכן הסכמתי בדעתי כי להיות שלשה עמודי ההוראה אשר הבית בית ישראל נשען עליהם בהוראותיהם הלא המה הרי"ף והרמב"ם והרא"ש ז"ל, אמרתי אל לבי שבמקום ששניהם המה מסכימים

לדעת אחת, נפסוק הלכה כמותם, אם לא במקצת מקומות שכל חכמי ישראל או רובם חולקים על הדעת ההיא ולכן פשט המנהג בהיפך" עכ"ל (ועיי"ש עוד). הרי לכאורה גם אופן זו של פסיקה היא בבחינת "עשה לך רב"?

אבל כאשר נדייק בדבריו ניווכח שלא נהג כך מפני מאמר "עשה לך רב" לפי הבנתם ופרשנותם של הרבה אנשים בדורנו, כלומר להיות משועבד לדעתו של אישיות תורנית מסויימת, אלא אדרבה לפעמים גאון עולם ר' יוסף קארו נטה וסטה מדברי שלשת הגדולים ההם, מפני סיבות צדדיות וכנ"ל. (לדוגמא בשו"ע או"ח סי' תקפ"ב סעיף ט'; יו"ד סי' קט"ז סעיף א ועוד).

ולכן גם בענין ציות לפסיקה של איזה רב גדול בזמננו, אם השואל הוא עצמו בן תורה ולומד הסוגיא בגמרא ורואה ומבין ממנה שפסיקת ההלכה מתאימה יותר לדיעה של פוסק אחר החולק על החכם הראשון, ודאי כך עליו לעשות. מעין זה כתב מהר"ל ("נתיבות עולם", תורה, סוף פרק ט"ו) וסיכם "ואין לדיין אלא מה שעינו רואות".

דין "מרא דאתרא"

אמנם יש כאן שיקול נוסף. מצאנו כי היו נוהגים כל מקום ומקום לפסוק ההלכה לפי איזה אדם גדול שהיה בן העיר ההיא של השואל (שבת קל ע"א; עירובין צד ע"א, פסחים ל ע"א ועוד). יתרה מזאת, אם לא נוהגים כמוהו זה נחשב כזלזול בכבודו. וכך כתב שו"ת רשב"א (ח"א סי' רנ"ג). והמשיך שם: "ומן הדרך הזה, כל שנהגו (בני מקום מסוים) לעשות כל מעשיהם על פי אחד מגדולי הפוסקים, במקום שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי הלכות הרב אלפאסי ז"ל, ובמקומות שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי חיבור הרמב"ם ז"ל, והרי עשו אלו הגדולים כרבם. ומיהו אם יש שם אחד חכם וראוי להוראה ורואה ראיה לאסור מה שהם מתירים, נוהג בו איסור. שאין אלו כרבם ממש, דבמקום רבם אילו יעשו שלא כדבריו יקלו בכבוד רבם במקומו" עכ"ל. כלומר לפי הרשב"א, יש מנהג שבני מקום מסויים מקבלים על עליהם סמכות של פוסק קדמון מסויים בדור שמלפניהם.

אבל בימינו בא"י, שוב אין ההצעה הנ"ל מעשית. כי בכל עיר ועיר יש ציבור מאוסף מן עדות שונות, ספרדים, אשכנזים, וגם ביניהם בעלי שיטות שונות בהוראה (חסידים ומתנגדים, או שמרנים או חדשנים וכיו"ב). ובודאי לא נתחלקה התורה לפי משפחות, כדברי הגאון ר' שלמה לוריא (מחבר "ים שלמה", בהקדמתו לבבא קמא). ושוב לא שייך בארצנו לומר כי נהגו כולם לפי פוסק אחד ומסויים, כי נפוצה ההנהגה בזמננו שבדבר זה נוהגים בני המקום ההוא כמו פוסק פלוני, ובדבר אחר הם נוהגים כפוסק אחר, בין להקל ובין להחמיר. ולכן אין כאן מסגרת מוחלטת לומר שכל בני העיר נוהגים לפי פוסק אחד מסויים.

ובכל זאת יש לחזק כוחו של "מרא דאתרא", וזאת מפני כבוד התורה (שו"ת רשב"א ח"א סי' רנג; ובין ספרי אחרונים עיין שו"ת שיבת ציון, סי' כ"ג; שו"ת ישועות מלכו, אור"ח סי' ו). וכתב הרמ"א בשו"ע (יורה דעה, סי' רמב סעיף לא): "חכם שאסר, אין חברו רשאי להתיר משיקול הדעת. אבל אם טעה בדבר משנה יוכל להתיר וכו'. ולכן אין איסור לשאול (לחכם) שני, ובלבד שיודיע אותו שכבר הורה הראשון לאיסור. ואפילו אם התיר הראשון, וכבר חלה הוראתו (מפרש הט"ז: וכבר חלה, שכבר עשו מעשה על פיו) אין לשני לאסור מפני שיקול הדעת. וכל זה באותה הוראה עצמו, אבל במעשה אחר (אפילו דומה למעשה הראשון, שעליו פסק הרב) פשיטא שיכול להורות מה שנראה אליו" עכ"ל. (ועיי"ש ש"ך ס"ק ס' שאם החכם אסר מחמת גדר וסייג, אין השני יכול להתיר אפילו במעשה אחר).

(יש לציין כי "טועה בדבר משנה" כולל ג"כ דבר הלכה שנתבאר בפוסקים המפורסמים היפך דברי הרב שהוא שבזמננו. עיין רא"ש, סנהדרין פ"ד פסקא ו' "אפילו חכמים שבכל דור ודור". ושו"ת חוט השני, של מחבר "חוות יאיר", סי' י"ח. ועיין רמ"א בשו"ע חו"מ תחילת סי' כ"ה "אין להקל בדבר שהחמירו בו החיבורים").

זאת אומרת לעניננו, אין לחלוק על הרב מרא דאתרא אלא אם כן ברור כי טעה בדבר משנה. (יש להזכיר כי כל זה אמור כאשר הרב המקומי הוא באמת הגדול בתורה שבאותו המקום. אבל אם מינויו היה מינוי פוליטי, כמו שמצוי לפעמים בדרונו המעורער, ויש באותו אזור חכמי תורה הגדולים בתורה ממנו, בעיון ובבקיאות, לכאורה אין לו סמכות תלמודית של "מארא דאתרא").

בספר "ערוך השולחן" (על יו"ד סי' רמב סעיף נז) ביאר כי אין לחכם אחר לחלוק על "מרא דאתרא" מפני "השגת גבול", ויש בזה גם מפני קציצת פרנסה שלו. אבל לא הביא לדבריו מקור. ושם בפסקא ס"ב מביא שהאיסור הוא לחכם שני לחלוק על הראשון כאשר הם שווים בחכמה. אבל אם הוא גדול מהראשון, פשיטא שמתור לו לחלוק "כי סברת הגדול יותר ישרה".

ואח"כ (בפסקא סג) מקשה קושיא עצומה, מפני מה כל הנושא הזה לא נמצא לא ברמב"ם ולא בטור? ועונה כי הדיון הזה לא שייך בזמננו, שיש כבר ש"ס ופוסקים "ועכשיו אין לך דבר הוראה שאין לה ראייה מאיזה גמרא או מאיזה פוסק. ורחוק הוא להורות בסברא בעלמא. ואי משום שהפוסקים גם מחולקים, הרי באמת ביאר הרמב"ם (הל' ממרים סוף פ"א) בשל תורה הלך אחר המחמיר, ובדרבנן הלך אחרי המיקל. והוסיף הרמ"א (בחומ"מ סי' כ"ה) היינו דוקא כשהחולקים הם שווים (במדרגה), ולא קטן נגד גדול, ולא יחיד נגד רבים" עכ"ל. ומכאן חזרנו ליסוד שהנחנו, שאין מקום לקבוע שהתלמיד קובע תורתו ופסק ההלכה רק לפי רב אחד, שבוחר בו.

סיכום ביניים

היוצא מדברינו, כי חוץ מן סמכות "מרא דאתרא" (החכם הגדול ביותר באותו אזור) שפסק בענין מעשה מסויים, אין האדם משועבד לנהוג תמיד לפי דעתו של רב מסויים במעשים חדשים המתעוררים מיום ליום, ואין זה פשט של מה שאמרו חז"ל "עשה לך רב". אלא חובה מוטלת על כל בן תורה ללמוד את ההלכה לפי מיטב יכולתו, ויברר את האמת עד כמה שידו מגעת. ובמקרה שמתעורר אצלו ספק בנכונות ההלכתית במה שהוגד לו בשם הרב ההוא, ישתדל לשאול אצל אותו רב. ואם זה אי אפשר, ישאל אצל חכמים אחרים. "והאמת והשלום אהבו" (זכריה ח, יט). אבל אם מתברר לו שהוראה זו של הרב איננה נכונה, אל יעשה על פיו. כך ברור ע"פ דברי רבא (בבא בתרא דף קל ע"ב ודף קלא ע"א). (אבל בודאי מי שהוא עצמו איננו בגדר תלמיד חכם, יש לו לקיים מה שפסק הרב המקומי, בלי להתנות תנאי שיברר אצל אחרים).

ובכל זאת, מפני סיבה אחרת יש לכל בני היישוב ההוא לנהוג כהוראת "מרא דאתרא" (אם לא שטעה בדבר משנה, כלומר פסקי הגמרא והפוסקים המפורסמים בנידון בו מדובר). וזאת מפני חשש "לא תתגודדו". כי כתבו בשם הגר"ח ולוז'ין "ההנהגות, הדין לילך אחר הרוב, ואין לשנות ממנהגם משום 'לא תתגודדו'. מפירוד המנהג נעשה פירוד הלבבות" (כתר ראש, פסקא ל"ז). גם מהר"י קארו (בשו"ת אבקת רוכל, סי' רי"ב) וגם הרמ"א (בשו"ע או"ח סי' תצ"ג) סבורים "ולא ינהגו בעיר אחת מקצת מנהג זה, ומקצת מנהג זה, משום 'לא תתגודדו' עכ"ל. וב"משנה ברורה" (ל"א סוף ס"ק ח; וכן סי' קל"א ס"ק ו) אסר הדבר אפילו בבית כנסת אחת.

ואע"פ שמול המחמירים הללו יש הרבה רבני זמננו המתירים חלוקי מנהגים של עדות שונות, למרות שהם יחד במקום אחד, מפני "מנהג אבות". אבל גם הגר"א ("תוספת מעשה רב", ירושלים, שנת שש"ן, פסקא ר"מ) וגם "חיי אדם" בספרו "שערי צדק" בסוף שער משפטי הארץ, פ"א סעיף כ"ה) הם בדעה כי מנהג המקום עדיף ממנהג אבות. וסוף כל סוף הרי איסור "לא תתגודדו" הוא דאורייתא (כן כתב מהר"ל, "גור אריה" על דברים יד, א. וכן כתב שם הנצי"ב ב"העמק דבר". וכן משמעות דברי הרמב"ם בהל' ע"ז פי"ב הי"ד). ולכן ראוי להחמיר אפילו בספק זה וכדברי רמב"ם (הל' ממרים, סוף פ"א). ולכן מפני "לא תתגודדו" ראוי שכל בני אותו המקום ינהגו מנהג אחד, לפי רוב התושבים, וכפי שיורה להם רב היישוב.

חז"ל רמזו על כך לענין אחר באומרים "לא יהא אדם וכו' יושב בין העומדים ולא עומד בין היושבים, ולא קורא (מקרא) בין השונים (משנה) ולא שונה בין הקוראים. כללו של דבר אל ישנה אדם ממנהג הבריות" (מסכת דרך ארץ זוטא, סוף פרק חמישי). ולענין אחר: "ואל ישנה אדם, מפני המחלוקת" (פסחים נ ע"ב). ודאי כי הנהגה באפן שונה מהסובבים אותו, ועושה זאת בצינעא שלא ידוע להם שהוא נוהג שלא כמוהם, אין

בזה נזק. אבל אם נוהג בפרהסיא בשינוי ממנהגם, יש בזה נזק, ואף חשש איסור. הרבה מריבות מתעוררות מפני המתמיהים הללו. לכן יש לפעול למען אחידות פסק ומנהג.

ולכן כל עוד שלא הוכח ש"מרא דאתרא" טעה בדבר משנה (או הפוסקים המפורסמים), אנו נאמר כאן בדרך מליצה: "עשה לך רב" וכולם ינהגו על פיו. אמנם (כפי שהקדמנו) אין זה הביאור אשר כיוונו אותו חז"ל כשאמרו מאמר זה בפרקי אבות.

תוספת דברים

"לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" (דברים יז, יא).

רש"י פירש: "אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל, ועל שמאל שהוא ימין, וכל שכן כשאומר לך על ימין ימין, ועל שמאל שמאל". ("ימין" הוא להתיר, "שמאל" הוא לאסור). דבריו הללו גרמו לכמה אנשים לטעות ולומר שיש לשמוע לדברי הרב הפוסק בהלכה אפילו כאשר יש להקשות על דבריו מדברי התלמוד והפוסקים הקדמונים. גישתם זאת הם מכנים בשם "אמונת חכמים", או "עשה לך רב".

אבל האמת היא שדברי רש"י נאמרו רק בענין הסנהדרין בלבד, ולא לכל רב שהוא בכל דור ודור. כך מפורש ברמב"ן על פסוקנו, וכך גם פשט המקרא "וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו" (דברים יז, ח) "מלמד שהמקום גורם" (ע"ז דף ח ע"ב). ויש לציין כי המושג הזה שרש"י הביא (לא לסטות מדברי הרב אפילו על ימין שהוא שמאל או להיפך) איננו נפסק להלכה בתלמוד בבלי, אלא רש"י הביא את דבריו מהספרי על פסוקנו. ודבר פלא הוא שבירושלמי (הוריות א, סוף א) כתוב מפורש להיפך מהספרי! "יכול אם יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, תשמע להם? ת"ל 'ללכת ימין ושמאל' (עד) שיאמרו לך על ימין שהוא ימין, ועל שמאל שהוא שמאל". וכבר העיר הגאון ר' יוסף שאול נתנזון (בהערות "ציון וירושלים", שם) שזה נגד דברי רש"י. פלא נוסף הוא שהרמב"ם פסק כמו הירושלמי (הל' שגגות פ"ג ה"ה) בהלכה אם רשאי לחכם להתנהג כמו שיפסקו רוב הסנהדרין: "הורו בית דין לאכול חלב הקיבה כולו, וידע אחד מן הקהל שטעו ושחלב הקיבה אסור, ואכל מפני הוראתן, **שהיה עולה על דעתו שמצוה לשמוע מבית דין אע"פ שהם טועים**, הרי זה האוכל חייב חטאת קבועה על אכילתו ואינו מצטרף למנין השוגגים על פיהם". ויש כאן פסק דלא כדברי רש"י! הרי לפי מדרש הספרי הם היו חייבים לשתוק ולציית ולקיים דברי רוב הסנהדרין הטועים!?! אלא מכאן שנפסקה ההלכה שלא אומרים לנהוג כדעתם "אפילו על שמאל שהוא ימין". המקור לדברי הרמב"ם הוא בתלמוד בבלי סנהדרין (דף צ:). ובכן גם הבבלי וגם הירושלמי דוחים את דעת הספרי שרש"י הביא, דעה שלא הובאה להלכה כלל. אלא רש"י על התורה כתב מה שכתב כפרשנות, ולא כפסק (כן כתב "בית יוסף" על או"ח סי' י' ד"ה ולענין הלכה, (בשם הרשב"א) כי רש"י הוא פרשן ולא פסקן).

ויש להביא ראיה גדולה נגד שיטת הטועים בדברי רש"י. רבא אמר לשני תלמידיו שכאשר יבוא פסק הלכה שלו לפניהם ויש להם פירכא על דבריו, יבואו לשאול אותו. אבל אם תתעורר השאלה אחרי מותו, אין להם לקרוע את פסקו, שמא אם היה חי היה מסביר עמדתו. אבל גם אין להם ללמוד ממנו למקרים אחרים, "דאין לדיין אלא מה שעניו רואות" (בבא בתרא קל:קלא.). הרי מפורש בדבריו שאין לפסוק כדברי הרב כאשר יש פירכא חזקה על דבריו, עד יבואו וישאלו לחכמים אחרים כדי ליישב ולהסביר דעת הרב. כן כתב גם כן מחבר "בני יששכר" בספרו "סור מרע ועשה טוב" (ס"ק צ"ז) ובדברי אדמו"ר ר' צבי הירש מזידוצ'וב שם (מהד' ישנה דף נ"א).